

Martijn Schoonderwoerd

***Die*: van hervattend pronomen naar relatief voegwoord**

1 Inleiding

Dit artikel zal gaan over dubbele relatiefconstructies met *die* + voegwoord. Ik bouw mijn artikel als volgt op. Allereerst wil ik vertellen wat deze constructies zijn en laten zien waar de constructies op dit moment nog voorkomen.

Daarna wil ik terugkeren naar de oudere fasen van het Nederlands en bespreken wat deze constructies in het Middelnederlands interessant maakt. Aan de hand van deze constructies en andere constructies in het Middelnederlands en Standaardnederlands wil ik laten zien welke veranderingen in de morfosyntactische eigenschappen van het pronomen relativum *die* er optreden. Deze verandering in morfosyntactische eigenschappen zal ik dan terugvoeren tot een verandering in woordsoort: de ontwikkeling van *die* van hervattend pronomen tot relatief voegwoord.

1.1 Wat zijn dubbele relatiefconstructies met *die* + voegwoord?

Allereerst, wat zijn dubbele relatiefconstructies? Een voorbeeld van een enkele relatiefconstructie is:

1. De stoelen **die** kapot zijn.

Een voorbeeld van een dubbele relatiefconstructie met *wie* + voegwoord in het Standaardnederlands is de volgende zin.

2. De man **met wie dat** ik naar het café ben geweest.

Als *wie* vraagwoord is, kan er in het Standaardnederlands zelfs sprake zijn van een drievoudige relatiefconstructie *wie of dat*.

3. Ik vraag me af **met wie of dat** hij is uitgeweest.

Let op: ik doe hier geen uitspraak over het al dan niet correct zijn van zin 3, gemeten naar onze taalnormen, maar enkel over de grammaticaliteit van zin 3 in de taalkundige realiteit. Een dubbele relatiefconstructie met *die* is in het Standaardnederlands ongrammaticaal.

- *4. De stoelen **die dat** kapot zijn.

1.2 Waar komen dubbele relatiefconstructies met *die* + voegwoord voor?

In het Aarschots dialect (Aarschot ligt tussen Brussel en Antwerpen) wordt gebruikgemaakt van dubbele relatiefconstructies (Pauwels, 1958):

5. De stoele **die da** kapot sĉn.
6. De ventie **da** ge zi.

Ook in het Zeeuws (Kostanje; 1984) komen dubbele relatiefconstructies voor. Hier zinnen opvallend in het Zeeuws is dat ook *dat* daar het eerste element in een dubbele relatiefconstructie kan zijn. Daarnaast is in het Zeeuws interessant dat het voegwoord zich qua vorm aanpast aan het

onderwerp dat erop volgt. Het voegwoord vertoont meervoudflexie, zoals we dat ook kennen uit het bekende liedje, 'En datteme toffe jongens zijn'. Op dit interessante aspect ga ik hier niet in.

7. Alles **datta** je vertealt gloof ik graag.
8. Dat misje **dattaa** me dizo zeggen staaën.

Ook in het Fries komt de dubbele relatiefconstructie voor (Hoekstra; [z.j.]).

9. De film **dy *dat/'t** ik juster sjoen ha.(Fries)

In zowel het Fries als in het Zeeuws kan het voegwoord niet *dat* kan zijn, maar alleen een clitic van dit voegwoord: in het Zeeuws *a* en *aan*, in het Fries *'t*.

1.3 Waarom zijn dubbele relatiefconstructies met *die* + voegwoord interessant?

Waarom zijn deze constructies zo interessant? Allereerst omdat deze constructies, in tegenstelling tot in het Middelnederlands, in het Standaardnederlands niet mogelijk zijn. En dat terwijl in het Standaardnederlands dubbele relatiefconstructie met *wie* wel voorkomen.

Verder zijn deze constructies interessant omdat ze het zogenaamde 'Doubly filled Comp Filter' van Chomsky/Lasnik (1977) overtreden. Dit filter zou ervoor zorgen dat er geen twee zinsdelen in een Complementizer Phrase kunnen staan. Nu lijkt er hier toch duidelijk sprake te zijn van een overtreding van dit filter. Dit kan een aantal dingen betekenen:

- a) Dat filter is ongeldig. Het nadeel van deze aanname is dat je dan geen verklaring hebt voor al die gevallen dat het filter wel een verklaring geeft.
- b) We gaan ervan uit dat er twee of drie CP's kunnen zijn die alletwee of -drie maar door één element gevuld kunnen worden. Deze verklaring vind ik zeer onaantrekkelijk want een taalsysteem zou in dat geval drie keer hetzelfde nodig hebben, wat mij in strijd lijkt met het principe van efficiëntie.

c) De derde mogelijkheid is dat het filter zo wordt aangepast dat het ook een verklaring geeft voor deze uitzonderingen. Voor deze mogelijkheid zal ik kiezen in dit artikel. Ik zal daarbij uitgaan van de ideeën binnen de generatieve grammatica, zoals verwoord in *Chomsky's Minimalist Programme* (1992).

2 Constructies met *die* in het Middelnederlands

In het Middelnederlands gebruikte men de vormen van het pronomen demonstrativum *die* en van het pronomen interrogativum *wie* als pronomen relativum. Het betrekkelijk voornaamwoord *dat* was de onzijdige nominatief- en accusatief-vorm van *die*.

2.1 Het hervattende *die*

Het betrekkelijk voornaamwoord *die* is volgens Duinhoven (1988) ontstaan uit het 'hervattende' zelfstandig demonstratieve pronomen *die*, waarop een hoofdzinsvolgorde volgde. Ook in het Middelnederlands komt dit hervattende pronomen nog voor.

10. Een eylant, **dat** heet Pontus (...). (Dui;46)
11. Die lijste, **die** was sabelijn (...). (id.)

Dat de pronomina *dat* en *die* geen betrekkelijk voornaamwoord zijn, is te zien aan de hoofdzinsvolgorde.

Ook in het Nederlands worden dergelijke tussenzinnen wel gebruikt:

12. ?Ik was op dat eiland, **dat** heet Texel, op vakantie.

Stoett (1923, 42) zegt echter dat deze woordvolgorde in tussenzinnen met het woord *heten*, 'dikwijls voorkomt'. Dit in tegenstelling tot het Nederlands, waarin mijns inziens dit soort tussenzinnen niet gebruikelijk is.

2.2 Dubbele relatief-constructies

In het Middelnederlands kon het bijzinskarakter van *die* onderstreept worden door het voegwoord *dat* toe te voegen. Hetzelfde gold bij andere betrekkelijke voornaamwoorden.

13. Die bisscop **die dat** een deel van Mechelen toebehoorde (St;34).
14. **Diens** dochter **dat** hij getrouwt had. (id.)
15. Haer sceppers **met wien dat** si keren ter gloriën. (id.)
16. Sine slechten niet te gader **wat dat** gheen wonder en was. (id.)
17. Die wile **in dewelcke dat** alle sullen horen de stemme. (id.)
18. Dits eerste bedwanc **daer dat** Vrieslant ye in quam. (id.)

Uit bovenstaande voorbeelden is op te maken dat het dubbelgevulde Comp-filter (Chomsky & Lasnik; 1977) niet opgaat voor het Middelnederlands.

Dat betrekkelijke voornaamwoorden worden gevolgd door het voegwoord *dat*, kan onderdeel zijn van een meer algemene regel in het Middelnederlands dat het bijzinskarakter versterkt kan worden met *dat*. Ook Wh-elementen kunnen in het Middelnederlands gevolgd worden door *dat*. In het Moderne Nederlands kan dit (in de spreektaal) echter ook (19 en 20).

19. Ik weet niet **waar dat** hij is.
20. Piet voeg zich af **waarom dat** Jan niet was gekomen.

Een interessante vraag is, waarom *die* in het Middelnederlands wèl en in het Moderne Nederlands niet gevolgd kan worden door *dat*.

Een verklaring (die ik zelf aanhang) is dat *die* in het Middelnederlands andere morfosyntactische eigenschappen heeft dan in het Nederlands. Het gedrag van het Middelnederlandse *die* lijkt in een aantal opzichten op dat van het Nederlandse *wie*.

In het Middelnederlands kan *die* in pied piping-constructies (constructies van betrekkelijk voornaamwoord en voorzetsel) voorkomen.

21. In een uitgehouwen graf **in dien dat** noch miemant geleit was. (id.)

In het Nederlands kan *wie* wel, en *die* niet in pied piping-constructies voorkomen (zin 22 en 23).

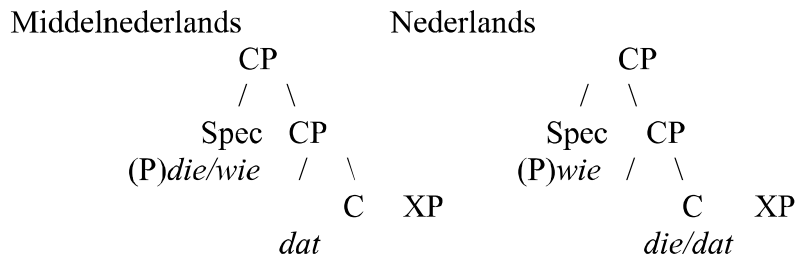
22. Hij is de persoon **met wie** ik naar het gala ga.
 23. *Hij is de persoon **met die** ik naar het gala ga.

Voor Vikner (1991) was het feit dat het Deense *som* niet in 'pied piping'-constructies kon optreden een reden om *som* in tegenstelling tot vraagwoorden als *hvad* niet in SpecCP te situeren, maar als een aparte C^0 (relatief voegwoord) te zien. Alleen XP's (niet X^0 's) kunnen als complement fungeren.

Als we Vikners argument toepassen op het Nederlandse *die*, dan is er in het Nederlands een reden om aan te nemen dat *die* niet in SpecCP staat. Voor het Middelnederlands gaat Vikners argument niet op, want daar zijn pied piping-constructies met *die* wél mogelijk.

Het feit dat in het Middelnederlands zowel vraagwoord + *dat*-constructies als dubbele relatief-constructies voorkomen, kun je verklaren doordat in beide constructies respectievelijk het vraagwoord en *die* in SpecCP staan. Op deze manier kun je volhouden dat het in zowel het Nederlands als het Middelnederlands niet mogelijk is om zowel een relatief pronomen als C^0 , als het voegwoord *dat*, als C^0 te hebben. In beide talen er een filter is dat verbiedt om zowel een relatief pronomen als hoofd van een CP, als een voegwoord als hoofd van een CP te hebben. Er is dus niet sprake van een Doubly filled Comp-filter maar van een dubbele C^0 -filter.

Het verschil tussen het Middelnederlands en het Nederlands ligt hierin dat *die* in het Middelnederlands in een aantal gevallen (voorzetsel- en dubbele relatiefconstructies) wél in SpecCP komt te staan. In het Nederlands kan dit niet omdat *die* het karakter van een voegwoord heeft gekregen.

Samengevat zorgt de onmogelijkheid om *die* in het Nederlands in SpecCP te zetten er zowel voor dat pied piping-constructies onmogelijk zijn, als dat dubbele relatief-constructies onmogelijk zijn.

2.3 *Die* als doorgeefluik

Er zijn meer argumenten te geven voor een ontwikkeling van *die* tot relatief voegwoord. Een eigenschap die *die* heeft in het Nederlands, is dat het ‘een doorgeefluik’ kan zijn van kenmerken als ‘persoon’ en ‘getal’. Als *die* een pronomem zou zijn, dan zou je verwachten dat *die* derde persoon doorgeeft. Zin 26 en 27 zijn echter ongrammaticaal.

24. **Jij die bent** gekomen op zijn bruiloft.

25. **Ik die ben** gekomen op zijn bruiloft.

*26. **Jij die is** gekomen op zijn bruiloft.

*27. **Ik die is** gekomen op zijn bruiloft.

De eigenschap van doorgeefluik is ‘Case-sensitive’, zoals Rooryck (1994) opmerkt. In zin 4 vertoont de persoonsvorm geen Agreement met het geëxtraheerde subject.

28. Ik denk aan **jou die** zo knap is.

In navolging van Rizzi (1990a) neemt ik voor zin 1 de volgende structuur aan. De lege operator die in SpecCP staat, is gecoïndiceerd met *Ik* en regeert zijn spoor in SpecIP proper.

29. **Ik_i [O_i die [t_i ben** gekomen op zijn bruiloft]].

Niet in iedere taal neemt de persoonsvorm de eigenschappen van het geëxtraheerde subject over. Vertaal je bovenstaande zin in het Duits, dan komt daarom op de plaats van het spoor een pronomem staan.

*30. **Ich der** so glücklich **bin**

31. **Ich der ich** so glücklich **bin**.

Ook in het Middelnederlands kwamen zinnen als 31 voor. In de relatief-zin staat een pronomem, dat ervoor zorgt dat het werkwoord Agreement vertoont. Volgens Stoett had een dergelijke relatieve bijzin vaak een redengevend karakter.

32. Dat moest **ic** doghen, **die ik was** vrouwe van Arragoen. (St;40)
 33. **Sie** voeren een deel beswaert, **die si duchten** te comen spade. (id.)
 34. Wat darf **di** roeken, **die du best**, daer duse soeken souts. (id.)

In het Middelnederlands komen ook zinnen voor waarin *die* wel doorgeefluik kan zijn van ‘persoon’ en ‘getal’, maar ook zinnen waarin *die* derde persoon is, ook al verwijst het naar een element dat tweede of eerste persoon is.

35. **Ik die vruchte** mi.
 36. **Jezus** (vocatief) **die rustes** (2e persoon)
 37. **Ic** die ewelic **waect**.
 38. **Ik** ben **die** hem nine **deert**.

In het Middelnederlands zijn dus drie mogelijkheden, waar het Standaardnederlands slecht één mogelijkheid kent:

39. **Ik die is** gekomen op jouw bruiloft.
 40. **Ik die ben** gekomen op jouw bruiloft.
 41. **Ik die ik ben** gekomen op jouw bruiloft.

Het verschil tussen de mogelijkheden van het Middelnederlands en het Standaardnederlands is mijns inziens te verklaren doordat in het Middelnederlands *die* sterker het karakter van een pronomen had dan in het Standaardnederlands. In het Standaardnederlands is *die* ongemarkeerd voor ‘persoon’ geworden en daardoor roept het geen derde persoon-kenmerken op. *Die* heeft dus sterker het karakter van een voegwoord gekregen.

Het voegwoordkarakter van *die* blijkt ook uit de volgende zinnen in het Standaardnederlands:

42. **Varken dat** je bent!
 43. **Varken die** je bent!

Naar het onzijdige woord varken kan met *die* worden verwezen. *Die* is in deze zin een voegwoord dat ook ongemarkeerd is voor geslacht.

Conclusie

Een vijftal ontwikkelingen wijzen erop dat *die* zich heeft ontwikkeld is van hervattend pronomen in de periode dat Nederlands nog niet geschreven werd tot het relatieve voegwoord (C⁰) dat het nu is.

- *Die* lijkt meer voor de komen als hervattend pronomen in het Middelnederlands dan in het Moderne Nederlands.
- *Die* komt in het Standaardnederlands in tegenstelling tot in het Middelnederlands voor in ‘pied piping’-constructies.
- *Die* komt in het Standaardnederlands in tegenstelling tot in het Middelnederlands voor in dubbele relatiefconstructies.
- *Die* vervult in het Standaardnederlands de functie van doorgeefluik van ‘persoon’ als het terugverwijst naar een zinsdeel dat onderwerp is. In het Middelnederlands wordt *die* dan vaak gevolgd door een persoonsvorm met derde persoon. In sommige gevallen wordt dan net als in het Duits een extra pronomen achter *die* ingevoegd
- *Die* is in het Moderne Nederlands ongemarkeerd voor geslacht in constructies van het type ‘varken die je bent!’

Bibliografie

- Chomsky, Noam & Howard Lasnik: Filters and control. *Linguistic Inquiry* 8 (3), 1977, p. 425-504.
- Chomsky, N.: The Minimalist Program and Optimality. In: *MIT Occasional Papers in Linguistics* 1, 1992.
- Duinhoven, A. M.: *Middelnederlandse Syntaxis, synchroon en diachroon. Deel 1: De Naamwoordgroep*, Leiden, Martinus Nijhoff 1988.
- Hoekstra, Jarich [z.j.]: The split CP Hypothesis and the Frisian Complementizer System.
- Kostanje, M. J.: *Op weg van Dialect naar Algemeen Nederlands. Een weg zonder einde*. Deventer, 1984.
- Pauwels, J. L.: *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Belgisch Inter-universitair Centrum voor Neerlandistiek, 1958.
- Rizi, Luigi: *Relativised minimality*. Cambridge, MA, MIT Press 1990.
- Rooryck, Johan: On two types of underspecification: Toward a feature theory shared by syntax and phonology. Leiden, 1994.

Stoett, F. A.: *Middel nederlandse Spraakkunst: Syntaxis*, 3e herz. dr. Den Haag, 1923.

Vikner, Sten: Relative *der* and other C⁰ Elements in Danish. *Lingua* 84.2/3, 1991, p. 109-136.